

KITEKINTÉS / OUTLOOK

A német vállalatok terjeszkedésének földrajzi jellemzői – Magyarország mint célterület

The geography of German companies' international expansion – Hungary as a host country

JUHÁSZ KRISZTINA

JUHÁSZ Krisztina: főiskolai tanár, Edutus Főiskola; 1114 Budapest, Villányi út 11–13.; juhasz.krisztina@edutus.hu

KULCSSZAVAK: német vállalatok terjeszkedése, vertikális beruházások, Magyarország mint célsország, lokalizációs előny, képzett munkaerő

ABSZTRAKT: Közismert, hogy Németország évtizedek óta a világgazdaság meghatározó áru- és tőkeexportőr országa, míg Magyarországon a rendszerváltás utáni exportvezérelt gazdaságfejlesztési modell a külföldi működő tőke importjára épül, amelyben Németországnak – mint hazánk első számú befektetőjének – kulcsfontosságú szerep jut.

A cikk a német működőtőke-befektetések felől közelítve elemzi Magyarországot mint telephelyet a német vállalati rendszerben. Választ keres az elmúlt évtizedek dinamikus német vállalati terjeszkedésének okaira, földrajzi jellegzetességeire, Magyarországnak mint célterületnek a megítélésére, kiemelve, hogy Magyarország – mint telephely – milyen előnyökre építhet a jövőben, és melyek azok a kritikus tényezők, amelyek hátráltatják a további német beruházások megjelenését, bővülését.

A cikk megállapítja, hogy a német befektetések motivációjában mind a piacszerzés, mind pedig a költségsökkentés fontos szerepet játszik. Utóbbi jelentőségének újbóli növekedése is a német termelési hálózat nemzetköziesedését jelzi, határokon átívelő termelésoptimalizálási célokat követve.

A német vállalatok terjeszkedésének célterületei jelentősen átalakultak az elmúlt évtizedekben: A világgazdasági erőterek hagyományos képének megfelelően Kelet-Közép-Európa a német vállalatok fontos bázisát jelenti. Főként a 2008-as gazdasági válságot követően azonban erőteljessé vált a német expanzió a BRIC (Brazília, Oroszország, India, Kína) országokban.

Hazánk pozíciója a kelet-közép-európai térségben az ezredfordulót követően meggyengült, majd az utóbbi években kis mértékben javul. Legfontosabb lokalizációs előnyünk a szakképzett munkaerő, amely főként a magasabb hozzáadott értéket jelentő tevékenységeknél (a hagyományosnak számító járműgyártáson kívül a K+F vagy az egyre növekvő számú szolgáltatóközpontok esetében is) kulcskérdés. Éppen ezért problematikus, hogy a megfelelően képzett munkaerő kínálatával egyre kevésbé elégedettek a német befektetők. Szintén figyelmet érdemel az a tény, hogy a német beruházók szá-

mára a kiszámítható gazdaságpolitika rendkívül fontos szempont. Ennek megítélése javul ugyan, de még így is elég kedvezőtlen.

Krisztina JUHÁSZ: college professor, Edutus College; Villányi út 11-13., H-1114 Budapest, Hungary; juhasz.krisztina@edutus.hu

KEYWORDS: expansion of German firms, vertical FDI, Hungary as host country, localization advantages, skilled workforce

ABSTRACT: It is well known, that for decades, Germany has been one of the most important exporter and capital exporter countries of the world. In Hungary, on the other hand, the export-oriented development model is based on foreign direct investment (FDI), within which Germany, as the biggest investor, has a key role. Because one-fourth of the Hungarian FDI's inward stock and more than half of the reinvested profit comes from German companies (according to MNB, the Hungarian Central Bank) the satisfaction of German investors with Hungary as a host country is a key question for Hungarian economic analyses.

The article analyses Hungary as a host country from the German corporate network's perspective. It focuses on German companies' expansion dynamics and geography. One of its most important goals is to answer the following question: How Hungary, as a host country, has been awarded by German investors and how has this changed its position? Which factors can be seen as advantageous, and which as disadvantageous for the Hungarian economy? A further key aim is to clarify those factors which attract investments and those which help to retain them for a longer period.

The article states that among German investors' motivations market-seeking and cost-reduction play important roles. The increasing weight of cost-reduction shows an internationalization of the German production network and the high importance of cross-border production optimization, especially in the automotive sector.

During the last decades, the German production network's host countries have changed. According to a traditional world economy point of view, Central and Eastern Europe has been an important basis of German companies for a long time. After the 2008 crisis, however, the importance of BRIC countries increased. During the '90s, Hungary was one of the most important host countries for German firms. But at the beginning of this century, it has lost its leading position in the CEE region. According to German company managers' opinion, the most critical factor in this was Hungary's economic policy (like the transparency of decision-making, corruption, and unpredictability). Nevertheless, Hungary's valuation got better in the last 2-3 years. One of the most important localization advantages of Hungary is its skilled workforce, a basis for higher value-added activities (not only in the traditional manufacturing sectors, like automobile production but even, for example, in R&D and Shared Services too). This is the reason why it is so important that German investors are less and less satisfied with the skilled workforce availability. It is also important that predictability of economic policy is also one of the most important factors for them, and although the perception of this factor is getting better, it is still unfavorable.

Bevezetés

A nemzetközi integrációs folyamatokban a külföldi működőtőke-befektetések (foreign direct investment, FDI)¹ kulcsfontosságú szerepet játszanak. Világszinten a működőtőke-befektetések növekedési üteme kiemelkedő, az 1980-as évek közepe óta – egy-egy évtől eltekintve – rendszerint felülmúlja mind a GDP,

mind pedig a kereskedelmi forgalom növekedését. Ez arra utal, hogy „a világ-gazdasági integráció elsődleges mechanizmusát már nem a külkereskedelem, hanem a működőtőke-beruházások jelentik.” (Dicken 2011, 20.) E folyamatokhoz az országok egyre bővülő köre kapcsolódik, tőkefogadó és tőkeexportáló országként egyaránt. Közismert, hogy Németország évtizedek óta a világgazdaság meghatározó áru- és tőkeexportőr országa, míg Magyarországon a rendszerváltás utáni exportvezérelt gazdaságfejlesztési modell a külföldi működő tőke importjára épül, amelyben Németországnak – mint hazánk első számú befektetőjének – kulcsfontosságú szerep jut. Ezért a külföldi működőtőke-befektetések, és ezen belül a német beruházások, fontos kutatási területet jelentenek a magyar gazdasági elemzések számára.

A nemzetközi és a hazai szakirodalom több vonatkozásban kutatja a kérdéskört. Ennek egyik forrása a vállalatok nemzetköziesedését, tőke kivitelét elemző, a hazai kutatásokban is gyakran hivatkozott szerzők munkái – például Dunning (1996) eklektikus elmélete, Dicken (2011) gondolatai a transznacionális vállalatok térbeli szerveződéséről, Krugman és Obstfeld (2003) megállapításai a tényezőáramlásokról. Kevésbé ismertek azonban hazánkban azoknak a német kutatásoknak az eredményei, melyek a német tőkeexport kiváltó okainak és az anyaországra gyakorolt hatásainak elemzésével foglalkoznak (pl. Bormann, Jungennickel, Keller 2004; Brutscher, Raschen, Schwartz, Zimmermann 2012; Buch, Kleinert, Toubal 2003; DIHK 2005, 2016; DUIHK 2011; Hecht et al. 2013; Jost, Nunnenkamp 2002, 2003; Lieb, Yalcin 2015). Ezzel szemben a hazai kutatásoknak markáns vonala a tőkebefektetéseknek a fogadó ország gazdaságára gyakorolt hatását elemzi (Hamar 2001; Kukely 2008; Szanyi 2004). Mindez számtalan makrogazdasági és/vagy vállalati megközelítéssel egészíthető ki (pl. a tőkeáramlás és a kereskedelem kérdéskörének kapcsolódása, ágazati jellemzők és a vállalatméret bevonása a kutatásokba, versenyképesség-elemzés, a tőkeáramlások szabályozási hátterének vizsgálata), de ezek taglalására e tanulmány keretei között nincs lehetőség.

Jelen cikk, építve a fent említett szakirodalmak megállapításaira is, új aspektusból tárgyalja a kérdéskört: a német működőtőke-befektetések felől közelítve elemzi Magyarországot mint telephelyet a német vállalati rendszerben. A kutatás alapvetően a következő kérdésekre szeretne választ kapni:

- Mi motiválta az elmúlt évtizedekben a dinamikus terjeszkedő német vállalatok külföldi beruházásait? E beruházási motívumok milyen időbeli, térbeli jellegzetességeket mutatnak?
- Az elmúlt évtizedekben a német vállalati terjeszkedésnek melyek voltak a legfontosabb célterületei? Ezen belül hogyan változott Kelet-Közép-Európa és főként Magyarország mint célország megítélése?
- Magyarország mint telephely milyen előnyökre építhet a jövőben? Melyek azok a kritikus tényezők, amelyek hátráltatják a további német beruházások megjelenését/bővülését hazánkban?

Az első kérdés megválaszolásához alapvetően a (főként német) szakirodalom megállapításaira támaszkodom. A második kérdéskört a német vállalatok

külföldi jelenlétét számszerűsítő statisztikák (Deutsche Bundesbank és UNCTAD) adatainak elemzésével vázolom, míg Magyarország mint telephely lokalizációs előnyeinek megítélésénél a Német (DIHK), és a Német–Magyar Kereskedelmi és Iparkamara (DUIHK) vállalati kérdőíves felméréseinek eredményeit veszem alapul.

A német működőtőke-befektetéseket befolyásoló tényezők

A német vállalatok külföldi működőtőke-állománya (FDI outward stock) az 1980-as évek elején elmaradt a brit és az amerikai vállalatokétól. Ezt követően azonban az 1980-as évek közepétől, majd az 1990-es évek elejétől még inkább intenzívvé váló külföldi expanzió eredményeként Németország fokozatosan csökkentette lemaradását a versenytársaihoz képest, és az 1990-es évekre a világ második legnagyobb tőkeexportáló országává vált. A dinamikus terjeszkedésben markáns töréspont figyelhető meg: a 2008-as gazdasági válságot követően érezhetően csökkent a német működőtőke-kivitel növekedésének üteme, de a tőkeállomány továbbra is folyamatos növekedést mutatott. E folyamatok eredményeként Németország külföldi működőtőke-állománya 1980 óta közel 40-szeresére nőtt, 2014-re megközelítve az 1,6 milliárd USD-t. Ezzel az USA-t követően (Nagy-Britanniával holtversenyben) Németország a világ második-harmadik legnagyobb működőtőke-exportőre. A több mint 35 ezer német vállalat világszerte több mint 6,6 millió főt foglalkoztat (az UNCTAD és a Deutsche Bundesbank 2015. évi adatai alapján).

E dinamikus külföldi terjeszkedés okainak elemzése – hasonlóan a vállalati nemzetköziesedést elemző trendekhez – a német kutatásokban (főként az 1990-es évektől az ezredfordulóig jellemző gyors expanzió idején) kiemelkedő hangsúllyal jelenik meg. Jelen tanulmány nem kívánja összegezni a működőtőke-beruházásokat általában vizsgáló kutatások eredményeit (pl. a Vernon-féle életciklusgörbe lokalizációs hatásait, vagy az OLI-paradigmát), hanem elsődlegesen a nemzetközi (főként német) szakirodalomnak azon eredményeire fókuszál, amelyek kifejezetten a német vállalatok beruházásainak okait vizsgálják. Véltetően ugyanis az általános érvényű nemzetközi tendenciák mellett a német gazdaság földrajzi fekvése, gazdasági-politikai irányultsága szerepet játszik a beruházásokat meghatározó tényezők nemzeti sajátosságaiban, így a beruházások földrajzi orientációjában is.

A külföldi működőtőke-befektetések elmélete a beruházásokat alapvetően két okra vezeti vissza: a piacszerzésre vagy a költségcsökkentésre. A vertikális beruházások elsődlegesen költségorientáltak, míg a horizontális beruházásokat alapvetően piacszerzési okok motiválják.²

A Német Iparkamara hosszú távon elemzi a német beruházások motivációját. Ebből kiderül, hogy míg az ezredforduló idején a német iparvállalatok külföldi beruházásaiban mintegy 40%-ban a *költségcsökkentés* játszott szerepet, majd

ennek aránya csökkent, de 2013 óta valamelyest újra növekszik. A Német Iparkamara 2016-os felmérése alapján a külföldön aktív német iparvállalatok középtávú beruházásainak mintegy 24%-a erre az okra vezethető vissza (DIHK 2016). Figyelemre méltó változás továbbá, hogy főként 2008-at követően egyre fontosabb szerepe van az *értékesítésnek és a vevőszolgáltatnak* (Bundesfinanzministerium 2014; DIHK 2016; Vápár 2013). Lieb és Yalcin (2015) kutatásaikban a német FDI és a félkész termékek kereskedelme közötti magas korrelációt állapították meg. Ez azt jelzi, hogy (főként az autógyártásban) „a német tőkeáramlás jelentős mértékben határokon átvívelő termelsoptimalizálási célokat szolgál”, vagyis elsődlegesen vertikális beruházásokra, költségcsökkentési motívumra utal, és „a német termelési hálózat növekvő nemzetköziesedését tükrözi” (Lieb, Yalcin 2015, 31–32.).

A beruházások okainak elemzése azonban a gyakorlatban ennél sokkal összetettebb, számos egyéb tényező is szerepet játszik. A telephelyválasztásban az úgynevezett *hagyományos tényezők* (a természeti erőforrások megléte, a piac mérete és növekedési perspektívái, olcsó munkaerő) mellett felértékelődik az *új tényezők* fontossága: az agglomerációs hatás, az infrastruktúra minősége, a szakképzett munkaerő, vagy akár az országkockázati tényező (UNCTAD 1998). Ez utóbbinak a legújabb kutatások kiemelkedő jelentőséget tulajdonítanak (Lieb, Yalcin 2015).

Az általános érvényű tendenciákon túl a beruházások okai között regionális, időben változó jellegzetességek is kimutathatók. Kelet-Közép-Európa vonatkozásában az ezredforduló környékén megjelent tanulmányok többsége (pl. Jost, Nunnenkamp 2002, 2003; Toubal 2003) a piaci potenciál, a relatíve alacsony munkaerőköltség, a képzett munkaerő, valamint a kétoldalú kereskedelem és a kereskedelmi tarifák szignifikáns hatását bizonyította.

Tholen és Hemmer (2004) kutatásai alapján a beruházások létrejöttében elsősorban a piacszerzés, valamint a költségcsökkentés játszott meghatározó szerepet, ez utóbbi kiemelt tényező a kis- és középvállalatok beruházásaiban (DIHK 2005). Megállapították, hogy a térség vitathatatlan előnye az alacsony bérszínvonal, azonban már az ezredforduló idején arra figyelmeztettek, hogy hosszú távon erre nem lehet alapozni a tőkevonást. A munkaintenzív termékek gyártására irányuló beruházásokat a jövőben egyre inkább a tőke- és tudásintenzív szektorok, termékek váltják majd fel, és országhatárokon átnyúló termelési és információs láncok alakulnak ki. Ez a változás az utóbbi évek tendenciái alapján egyértelműen igazolható. Megfigyelhető például a back-office funkciók (háttériróidai rutinjellegű tevékenységek) kitelepülése a régió országaiba (pl. a Lufthansa prágai beruházása), míg az egyszerűbb tevékenységek tovább „vonulnak” Keletre (Románia, Oroszország piacaira). Ez kimutatható a magyarországi beruházásokban is. A beruházások „érettebb szakaszában” jellemző ugyanis, hogy az alacsonyabb hozzáadott érték előállításáról elmozdulnak a magasabb hozzáadott értéket jelentő tevékenységek irányába (az ipari delokalizáció során az összeszerelő tevékenység mellett egyre jellemzőbbé válik a K+F-központok megjelenése – lásd az Audi vagy a Bosch példáját).

Vápár (2013, 134.) megállapítja, hogy „A német kelet-közép-európai működőtőke-befektetések elsősorban piacorientáltak, másrésztől költségorientáltak is voltak.” Ez tovább erősíti a képzett munkaerő iránti kereslet fontosságát, főként a szolgáltatóközpontokban és a pénzügyi területeken (pl. IT Services). (Erről a magyarországi jellemzők kapcsán még részletesebben lesz szó.)

A kelet-közép-európai térségre vonatkozó legújabb felmérések (DIHK 2016) szerint a beruházásokban a költségcsökkentés, valamint az értékesítés, a vevőszolgálati motívum vált fontossá.

A német vállalati terjeszkedés regionális jellemzői

A német vállalatok külföldi jelenlétének, tevékenységének megítéléséhez forrásként a Deutsche Bundesbank (Kapitalverflechtungen mit dem Ausland, illetve Bestandserhebung über Direktinvestitionen) 1979-től 2015-ig megjelenő statisztikáit használtam. A statisztika a német vállalatok és magánszemélyek éves jelentésén alapszik. Jelentésadásra kötelezett minden olyan vállalat és magánszemély, aki valamely külföldi vállalatban közvetlenül 10%-os, illetve közvetve vagy közvetlenül legalább 50%-os vagy annál nagyobb tőke-, illetve szavazati részesedéssel rendelkezik. (Ez az értékhatár folyamatosan csökkent: 1985 előtt még 25% volt, majd 20%-ra csökkent.) A jelentésadás másik kritériuma az éves mérlegegyenleg nagyságához kötött, amelynek el kell érnie a 3 millió eurót. Az értékhatár kezdetben 0,5 millió DM volt, melyet 1993-ban módosítottak 1 millió DM-ra, majd újabb emelést követően 2002-től bővült 3 millió euróra.

A statisztika a német vállalatok külföldi tevékenységét négy mutatóval jellemzi: leányvállalatok száma, foglalkoztatottak száma, éves forgalom, a külföldi működőtőke-állomány nagysága. A német statisztika FDI-fogalma a nemzetközi ajánlásoknak megfelelően az alábbi komponenseket tartalmazza:

- A tulajdonosi részesedést (tőkerészesedést), mely a közvetlen és a holdingokon keresztüli részesedést egyaránt magában foglalja.
- Az újrabefektetett tőkéből, illetve profitból való részesedést, hozzáadva a részesedést az éves nyereségből, melyből levonják a vállalat éves veszteségéből való részesedését. A statisztika ez esetben is különbséget tesz a közvetlen és a holdingokon keresztüli profitrészesedés között.
- 1989 óta az adatok tartalmazzák a vállalaton belüli hiteleket is, mely a német tőketulajdonos által közvetlenül nyújtott hitel, valamint a németországi kapcsolt vállalkozások által nyújtott hitelek, továbbá a függő holdingtársaságok hitelezéseinek összege.
- Az IMF által javasolt módszernek megfelelően a német anyavállalat által a leányvállalatnak nyújtott hitel Németország FDI flow értékét növeli, míg a leányvállalat által az anyavállalatnak nyújtott hitel (reverse flow) az FDI flow-t csökkentő tételként szerepel. A vállalkozási hitelezés több

formában jelenhet meg, kiterjed például a német leányvállalat által külföldi pénzpiacon kibocsátott kötvényekre is, melyeket aztán a németországi anyavállalat számára adnak tovább (Deutsche Bundesbank 2004; UNCTAD 2003, 73.).

A német vállalatok külföldi beruházásait és ezek regionális megoszlását leginkább az alábbi világgazdasági és politikai tényezők befolyásolták (Deutsche Bundesbank 1995, 1997b, 1999, 2003; DIHK 2016; Juhász 2006 alapján):

- A regionális integrációk kialakulása (ezek között is az Európai Unió és a NAFTA jelentősége a legnagyobb), melyek egyrészt liberalizálják a piacokat, másrészt pedig protekcionista intézkedéseikkel hozzák hátrányos helyzetbe az integráción kívüli államokat. Vállalati szinten ennek megfelelően elengedhetetlen e nagytérségek mindegyikén belül személyesen, helyben jelen lenni.
- A globalizálódó világpiacra növekvő konkurencia „öngerjesztő” folyamat is, hiszen a versenytársak terjeszkedését mindenkinek követni kell. Mindez a korábban túlzottan is Európa-centrikus német vállalatok térszerveződését a világszintű jelenlét fokozására kényszeríti.
- A német vállalati terjeszkedés regionális irányúságára minden bizonnyal jelentős hatással volt az egykori szocialista országok piacainak megnyitása. Ez az 1990-es évektől új lendületet és irányt adott a tőkeberuházásoknak.
- A helyi tényezők szerepe is felértékelődik, elsősorban az adózás és a helyi szabályozás, valamint a munkaerő jellemzői (képzettsége, ára) révén. Ez fontos befolyásoló tényezőnek bizonyul a magas hazai munkabérekkel és szigorú szabályozási rendszerrel (pl. környezetvédelmi előírások, szakszervezetek) jellemezhető német vállalatok külföldi terjeszkedésében.
- Az általános konjunkturális helyzet ugyancsak befolyásolja a német vállalati expanzió dinamikáját és irányát. Ezzel szoros összefüggésben áll Németország újraegyesítésének külföldi beruházásokra gyakorolt hatása. Egyrészt vitathatatlan, hogy a keletnémet tartományok modernizációja hatalmas összegeket emésztett fel, másrészt azonban új piacokat is jelentett a tőkeerős nyugatnémet vállalatok számára. Mindez tehát összességében csökkentette a német vállalatok külföldi beruházásainak nagyságát. A mindenkori konjunkturális helyzet fontosságát jelzi többek között a BRIC országok gyors gazdasági növekedéséhez hozzájáruló német tőke kivitel, illetve hogy a jelenlegi kínai gazdasági helyzetre (lassuló növekedés, tőzsdei problémák, felesleges kapacitások kiépítése, környezeti problémák) reagálva a német beruházási tervekben Kína jelentősége csökkent (DIHK 2016). Végül, de nem utolsósorban ki kell emelni az árfolyam alakulásának hatását. A német valuta (DM, illetve euró) árfolyamának csökkenése növeli a német vállalatok külföldi vagyónak nagyságát. Ezt ugyanis a fogadó ország valutájában tartják számon, így a márkában vagy euróban közzétett statisztika alapján mindez a valóságosnál nagyobb német vállalati jelenlétbővülést mutat.

A német vállalatok nemzetközi terjeszkedésének mértéke hasonlít a nemzetközi tendenciákhoz, amelynek következtében a német befektetések aránya a világ összesített tőkeállományában viszonylag stabilnak nevezhető (az 1990-es évtized 11-13%-os csúcserőit kivéve 6-9% között ingadozik az utóbbi 34 évben). De vajon ez a terjeszkedés földrajzi jellemzőit tekintve megfelel az általános nemzetközi tőkebefektetési tendenciáknak? Vagy éppen ellenkezőleg: a német vállalatok expanziója sajátos földrajzi jellegzetességeket mutat? E kérdés megválaszolásához az egyes országokban összehasonlítottam a német befektetések arányát a világ összes beruházójának arányával, majd ezt dinamikus elemzéssel kiegészítve, kirajzolódtak négy jellegzetes csoport:

- *Hagyományos célterületek*: azok az országok, ahol a német tőkebefektetések magas kiindulási aránya növekedett.
- *Újonnan felértékelődő célterületek*: ahol a német tőke alacsony kiindulási aránya az utóbbi két évtizedben nőtt a világ többi befektetőjéhez viszonyítva.
- *Csökkenő jelentőségű területek*: ahol a német tőkeberuházások magas aránya a kezdeti időponthoz képest csökkent.
- *Periferikus területek*: ahol a német tőke alacsony kezdeti aránya tovább csökkent.

Az 1. táblázat alapján megállapítható a legjellegzetesebb német tőkekiviteli tendencia, hogy *Kelet-Közép-Európában a német cégek a nemzetközi átlaghoz képest erőteljesebben fokozták a jelenlétüket, így a térség legtöbb országa német szempontból*

1. táblázat: A német befektetések relatív pozíciója
The relative position of German investments

		Induló részesedés	
		Magas	Alacsony
Részesedés 2013-ban	Magas	„Hagyományos célterületek”	
		Ausztria, Dánia, Franciaország, Görögország, Olaszország, Svájc Japán, USA, Törökország, India	„Újonnan felértékelődő célterületek” Nagy-Britannia, Málta, Svédország Bulgária, Csehország, Horvátország, Litvánia, Lengyelország, Magyarország, Oroszország, Románia, Szlovákia, Szlovénia, Ukrajna Dél-Korea, Kína
	Alacsony	„Csökkenő jelentőségű célterületek”	
		Finnország, Írország, Spanyolország Argentína, Brazília, Mexikó, Panama, Venezuela Irán	„Periferikus országok” Ausztrália, Kanada, Portugália Belorusszia, Bosznia-Hercegovina, Észtország, Lettország Bolívia, Chile, Ecuador, Guatemala, Egyiptom, Egyesült Arab Emírségek, Ghána Hong Kong, Fülöp-szigetek, Thaiföld

Dőlt betűvel a 2009-ben még a periferikus célterületek közé tartozó országok. Induló részesedés: az adott ország legkorábban rendelkezésre álló FDI-adata (általában 1980, kivéve a kelet-közép-európai térséget, ahol többségében 1990).

Forrás: az UNCTAD és a Deutsche Bundesbank adatai alapján saját szerkesztés.

„újonnan felértékelődő területnek” nevezhető. Ezzel szemben Latin-Amerika vagy Ázsia legtöbb országában a német jelenlét, legalábbis a tőkeállomány nagysága alapján, elmarad a nemzetközi tendenciáktól.

Ahhoz, hogy a német vállalati terjeszkedés más aspektusáról is képet tudjunk alkotni, figyelembe kellett vennem a működőtőke-állomány mellett a Deutsche Bundesbank statisztikájában közölt többi vállalati mutatót is (értékesítés, leányvállalatok száma, foglalkoztatottak száma). Elméletileg ugyanis a különböző vállalati mutatók alapján eltérő lehet a terjeszkedés regionális irányultsága, attól függően, hogy az adott térség leányvállalatai mikor milyen szerepet töltenek be a vállalati hálózatban, illetve hogy milyen típusú beruházások jutnak vezető szerephez. Például az olcsó munkaerőt használó összeszerelő üzemek telepítése a foglalkoztatottak számának gyors gyarapodását eredményezheti egy adott régióban, ami nem feltétlenül jár együtt a forgalom vagy akár a beruházások hasonló arányú növekedésével. Míg tehát bizonyos mutatót tekintve elméletileg kimutatható lehet valamely régió „felértékelődése”, addig más vállalati indikátorral nem mérhető feltétlenül a német jelenlét hasonló arányú bővülése. Ezért a terjeszkedés regionális jellemzőinek vázolásához négy jellemző összevonásával a vállalati tevékenységet összetetten mérő komplex mutatót dolgoztam ki, a rangsorlemzés módszerét használva (Juhász 2006).

A vizsgálat során a hangsúly a változáson, tehát annak kimutatásán volt, hogy a vállalati terjeszkedésben hogyan alakult át, hogyan *változott* a célterületek szerepe. Ezért a komplex mutató kidolgozásánál mindig az adott országban az adott jellemző két időpont közötti (1980–1985, 1985–1990, 1990–1995, 1995–2000, 2000–2005, 2005–2010 és a legfrissebb rendelkezésre álló adatokkal kiegészítve 2010–2013) abszolút változása jelentette a rangsor alapját. A 2. táblázat ennek alapján a német vállalati terjeszkedés első 10 célországát mutatja.

2. táblázat: A német vállalatok terjeszkedésének legfontosabb 10 célországa (komplex mutató alapján)

The TOP 10 host countries of German companies (measured by a complex index)

Hely	2010–2013	2005–2010	2000–2005	1995–2000	1990–1995	1985–1990	1980–1985
1.	Kína	Kína	Kína	USA	N.-Britannia	N.-Britannia	USA
2.	USA	Ausztrália	Oroszország	N.-Britannia	USA	Franciao.	Franciao.
3.	Oroszország	Oroszország	Ukrajna	Franciao.	Csehország	Spanyolo.	Hollandia
4.	Ausztria	Svájc	Finnország	Lengyelo.	Franciao.	Olaszország	Svájc
5.	Lengyelo.	Csehország	Dél-Korea	Ausztria	Hollandia	Belgium	Ausztria
6.	Törökország	Lengyelo.	N.-Britannia	Olaszország	Magyaro.	Ausztria	N.-Britannia
7.	Mexikó	Brazília	USA	Csehország	Lengyelo.	Svájc	Japán
8.	Románia	India	Törökország	Magyaro.	Olaszország	Hollandia	Kanada
9.	Szingapúr	Románia	Spanyolo.	Spanyolo.	Ausztria	Kanada	Ausztrália
10.	India	Svédország	Szerbia	Kína	Kína	Japán	Spanyolo.

Jelmagyarázat: A fejlett országok világosszürke háttérrel; a BRIC országok sötétszürke háttérrel; Kelet-Közép-Európa országai fekete háttérrel; a többi ország fehér háttérrel.

Forrás: Deutsche Bundesbank adatai alapján saját szerkesztés.

Ez az elemzés megerősíti a német tőkebefektetések relatív súlyát vizsgáló korábbi következtetéseket: a német vállalatok legfontosabb célterületei alapvetően három csoportba sorolhatók: *a fejlett országok, a kelet-közép-európai országok, valamint a BRIC országok*. Figyelemre méltó ugyanakkor e három térség szerepének átalakulása a német terjeszkedésben.

Az 1980-as évtized egyértelműen a fejlett országok piacain való jelenlét fokozásáról szólt, az évtized elején jellemzően a triád országaiban (Észak-Amerika, Európa, Japán), míg az évtized második felében, az európai integráció bővítésével párhuzamosan főként európai országok piacain fokozták tevékenységüket a német vállalatok. Az 1990-es évek változást hoztak a német vállalati terjeszkedés földrajzi orientációjában. A volt szocialista országok piacainak megnyitásával a német vállalatok új piacokat találtak, és az 1990-es évekre a térség fejlettebb államai (Csehország, Magyarország, Lengyelország) megjelentek a legfontosabb célterületek között. Az ezredfordulót követően megindult e „keleti terjeszkedés” második hulláma. A német vállalatok legfontosabb célterületei közé ekkor léptek be a kevésbé fejlett kelet- és délkelet-európai országok (Ukrajna, Oroszország, Szerbia, vagy tágabb értelmezésben Törökország is ide sorolható). Figyelemre méltó ugyanakkor, hogy már ebben a korszakban Kína válik (a növekedés dinamikája alapján) a német vállalatok legfontosabb célországává. 2005-öt követően jellemzően felértékelődtek a gazdasági válság idején is kimagasló növekedést mutató BRIC, illetve kelet-közép-európai országok (pl. Lengyelország). Említést érdemel, hogy Magyarország az ezredfordulót követően nincs a német vállalatok tíz legfontosabb célországá közé, noha hazánkban a német működőtőke-befektetések vezető szerepe továbbra is töretlen.

Ugyancsak érdemes megjegyezni, hogy az említett BRIC országokon kívül egy-egy ország kivételével (pl. Dél-Korea, Szingapúr vagy Mexikó) sem ázsiai, sem latin-amerikai országok nem szerepelnek a legfontosabb német célterületek között. Mindez a hagyományos wallersteini centrum-periféria modellnek a működőtőke-befektetések szerinti „továbbélését” látszik megerősíteni, de ennek bizonyítása további kutatásokat igényel.

Magyarország mint célterület

Hazánk gazdaságában a külföldi működőtőke-befektetések szerepe vitathatatlan. Számos kutatás foglalkozik e folyamattal, illetve gazdasági hatásával, de valamennyi egyetért abban, hogy a magyar gazdaság fejlődését alapjaiban meghatározó jelenségről van szó, „a külföldi tőke, a multinacionális vállalatok hatása átszövi nemcsak a legfontosabb gazdasági jelenségeket, hanem a társadalmi, politikai, kulturális viszonyokat is” (Antalóczy 1998). E hatásokat a kutatások sok dimenzióban elemzik: az ipari átalakulástól kezdve a kereskedelmi hatásokig bezárólag (a teljesség igénye nélkül többek kö-

zött Antalóczy 1998, 2012; Antalóczy, Sass 2003; Barta 2001; Hamar 2001; Kukely 2008; Szanyi 2004).

Kifejezetten a német beruházások motivációit és jellemzőit ugyanakkor kevés kutatás elemzi (Juhász 2006; Vápár 2013), annak ellenére, hogy a hazánkban felhalmozott összes külföldi működőtőke-állománynak mintegy negyedét német beruházások teszik ki, 2013-ban megközelítve a 15 milliárd eurót. E beruházásoknak több mint harmada a járműgyártásba érkezett. Az 5 milliárd eurót meghaladó tőkeállományával hazánk a német járműipari beruházásoknak világszinten az ötödik, Kelet-Közép-Európában pedig az első számú célterülete. E nagyberuházásoknak (Győrben az Audi, Kecskeméten a Mercedes) jelentős terület- és gazdaságfejlesztő hatásuk van: az export és foglalkoztatás növelésétől kezdve az infrastruktúra-fejlesztésen át az oktatásig. Agglomerációs hatások révén pedig további beruházásokat ösztönöznek. A járműgyártás mellett az energiaellátás, a kereskedelem (1,7 milliárd euró körüli beruházással), a bankszektor (1 milliárd euró), továbbá az IT-szektor (877 millió euró) emelhető ki (Deutsche Bundesbank 2015).

Ismert jelenség, hogy az ezredfordulót követően hazánk tőkevonzásában a profit újrabefektetésének kiemelkedő szerep jut (ennek összege közel 20 milliárd euróra tehető). E folyamatban a német cégek élen járnak, hiszen tőlük származik a reinvestált profit közel 60%-a (az MNB adatai alapján). Ez a tény már önmagában is arra enged következtetni, hogy *a német cégek hosszú távon gondolkodnak a magyar piacon*. Ezt figyelembe véve kiemelkedően fontos kérdés, hogy a német cégek vajon mennyire elégedettek Magyarországgal mint befektetési célterülettel.

A Német Iparkamara 21 éve méri a német vállalatok megelégedettségét, beruházási aktivitását, az egyes országok telephelyminőségét Kelet-Közép-Európa országaiban. A továbbiakban a Német Iparkamara felméréseire (AHK 2015; DUIHK 2015) támaszkodva mutatom be Magyarország megítélését, annak változását régiós összehasonlításban.

A Német Iparkamara felmérése azt elemzi, hogy mennyire vonzó befektetési célterületnek ítélik meg a vállalatvezetők az egyes országokat (a 20 térségbeli országot). Ez alapján Magyarország pozíciója az elmúlt 10 évben jelentősen változott. Míg 2006-ban a térségben Csehország, Szlovénia, Szlovákia és Észtország mögött az 5. legvonzóbb országnak számított Magyarország, ezt követően megítélése romlott, a mélypontot 2012-ben érte el, amikor is a 13. helyre csúszott vissza. Ebben az évben megelőzte hazánkat az említetteken kívül még Lettország, Litvánia, Horvátország, sőt Oroszország is! Az ezt követő években ugyan *relatív pozíciójuk javulása figyelhető meg, de 2015-ben így is csak a középmezőnybe rangsorolták hazánkat*. Jobb telephelynek ítélik meg hazánknál a német vállalatvezetők nemcsak a többi visegrádi országot (Lengyelország és Csehország vezet a rangsort), de a balti államokat és Horvátországot is.

Ez a jelenség nem egyedi a magyar gazdaság megítélését illetően. Hasonló tendencia rajzolódik ki a gazdaság versenyképességére vagy az üzleti környe-

zet minőségére vonatkozó jelentésekből (pl. World Bank Group 2014; World Economic Forum 2016).

Mindez tehát azt igazolja, hogy noha abszolút értelemben Magyarország az egyik vezető célországa a német beruházásoknak, azonban hazánkkal mint telephellyel kapcsolatban problémák fogalmazhatók meg, pozíciói az egyébként felértékelődő térségben romlanak, ráadásul úgy, hogy Németország a legnagyobb működőtőke-befektetőnk. A továbbiakban a Német Iparkamara felmérései alapján arra a kérdésre keresem a választ, hogy vajon hazánk megítélésben milyen pozitív és milyen negatív tényezők játszanak fontos szerepet, és ez alapján milyen javaslatok fogalmazhatók meg a politikai döntéshozók számára.

A vállalatvezetők véleménye alapján megállapítható, hogy a beruházók leginkább a munkaerőpiaccal összefüggésbe hozható telepítő tényezőkkel elégedettek (teljesítményképesség, munkatermelékenység, a munkaerő képzettsége, bérköltség). E tényezők stabilan vezetnek az elégedettségi rangsorból, megítélésük általában javul. Kiemelendő, hogy kevésbé és csökkenő mértékben elégedettek ugyanakkor a szakmunkások elérhetőségével. Ez hosszú távon kritikus lehet a beruházások szempontjából, főként az építőiparban, de sajnos a kulcsfontosságú feldolgozóiparban is majdnem minden második vállalat elégedetlen a szakemberek munkaerő-piaci kínálatával. Közép- és hosszú távon mindez a nemzetgazdaság növekedési ütemének mérséklődéséhez vezethet. Megoldás a képzés javításán túl a szakemberek külföldre történő kivándorlásának megállítása lehet.

Szintén jó megítélést kapott az infrastruktúra, a beszállítók minősége és elérhetősége, ami mindenképpen fontos szempont a magasabb hozzáadott érték előállításában, illetve a hazai gazdasági fejlődés, a vállalkozások, a technológiatranszfer szempontjából. Ugyanakkor kevésbé öröndetes, hogy noha a kutatás-fejlesztés körülményeinek megítélése nem rossz (3,18 az 5-ös skálán, ahol 1 a legjobb), ugyanakkor a régióban e szempontból a korábbi vezető pozíciónk romlott az elmúlt években.

Legkritikusabban a gazdaságpolitikát értékelték a vállalatvezetők. A gazdaságpolitika kiszámíthatóságának, a korrupció elleni küzdelemnek, a döntéshozatal átláthatóságának mutatói csak 4 körüli értéket kaptak. (Ez ugyancsak egybeesik a magyar intézményrendszert elemző Global Competitiveness Report megállapításaival.) Egyetlen pozitívum, hogy a 2012-es mélypont után e tényezők megítélése valamelyest javult. Ennek köszönhetően hazánk lemaradása a régió vezető országaihoz képest összességében kissé csökkent az elmúlt években. Kevésbé, ráadásul egyre kevésbé elégedettek a vállalatvezetők a jogbiztonsággal hazánkban. A 10 évvel korábbi 2,8-as értékhez képest 3,74-re romlott ez a mutató 2015-re. Ez azért is rendkívül fontos és kritikus, mert egy korábbi felmérés adatai (DUIHK 2011) szerint a legfontosabb telepítő tényezők között a vállalatok második helyen éppen a jogbiztonságot említették. Szintén elgondolkodtató, hogy 2015-ben a megkérdezettek 29%-a nem választaná újra Magyarországot befektetése színhelyéül. Ez az érték 2005 óta a legrosszabb. Ugyanakkor az utóbbi néhány évhez képest nagyobb arányban (a vállalatok 31%-a) tervezik beruházásaik növelését. Ez az arány az ezredforduló környékén jóval

magasabb volt (45-50% körüli), nyilván ez is magyarázza a reinvesztált profit fent említett magas arányát.

Természetesen a telepítő tényezők fontossága nem azonos, ezek megítélése jelentősen függ a beruházó vállalat méretétől. Általában elmondható, hogy *a kis- és középméretű vállalatok beruházásainál hátrányos tényezők a következők:*

- a fizetési morál: a késedelmes fizetések (körbetartozások stb.) főként a kisebb vállalkozások számára jelentenek nagyobb problémát;
- az adórendszer, mely a kis- és középvállalatokat hátrányosabb helyzetbe hozza a nagyokhoz képest;
- a korrupció: hiszen e vállalati kör sokkal kevésbé képes olyan informális lehetőségeket kiélni, melyekre a nagyobbaknak sokkal jobb esélyük van;
- a szűkös hazai kereslet és a regionális exportlehetőségek szükségessége ugyancsak e vállalati kört érinti súlyosabban, hiszen számukra további kitérési pontot jelenthetne, piacuk bővítésének egyik fontos eszköze lehetne a magyar, illetve általa a regionális piacokhoz való hozzáférés.

A nagyvállalatok számára kedvezőtlen tényezők:

- a munkaerő képzettsége és elérhetősége: mivel gyakran a számukra fontos szakmai ismeretekkel rendelkező munkaerőből van hiány a magyar munkaerőpiacon;
- a jogbiztonság, melyet egyre kritikusabbnak ítélnék meg;
- a bürokrácia, mely hosszadalmas, bonyolult eljárásaival gördít nehézségeket a vállalatok tevékenysége elé. (DUIHK 2011)

Összegzés

A német befektetések motivációjában mind a piacszerzés, mind pedig a költségcsökkentés fontos szerepet játszik. Utóbbi jelentőségének újbóli növekedése, kiegészítve a külkereskedelmi folyamatok elemzéséből nyert következtetésekkel, valamint az értékesítés, a vevőorientáció szerepének felértékelődésével (pl. az SSC-k, vagyis egy vagy több szervezet szolgáltatóközpontjának létrehozásával, a back-office funkciók kitelepítésével) azt jelzik, hogy a német tőkeáramlás jelentős mértékben határokon átívelő termelésoptimalizálási célokat szolgál, és a német termelési hálózat növekvő mértékben nemzetköziesedik.

A német vállalatok terjeszkedésének célterületei jelentősen átalakultak az elmúlt évtizedekben: a keleti terjeszkedés az 1990-es évektől két hullámban értékelte fel a kelet-közép-európai országokat. A világgazdasági erőterek hagyományos képeinek megfelelően Kelet-Közép-Európa azóta a német vállalatok fontos bázisát jelenti. A gazdasági válságot követően pedig az utóbbi években a BRIC országokban vált erőteljessé a német expanzió.

Magyarország a térségben az ezredfordulóig egyértelműen a vezető országok egyikének számított a terjeszkedés dinamikája alapján, de 2005 óta pozíciót

veszített nemcsak világszintű, hanem regionális összehasonlításban is. Az ország megítélésének mélypontja 2012 környékére tehető, azóta kismértékben javuló tendencia figyelhető meg.

A német vállalatvezetők által említett lokalizációs előnyök megerősítik a más – versenyképességet, illetve üzleti környezetet elemző – jelentésekből levonható tanulságokat: hazánk elsődleges lokalizációs előnye továbbra is a munkaerő, melynek nemcsak az ára, sokkal inkább a képzettsége, termelékenysége emelhető ki. Magyarország gazdasági növekedését is fékező tényező ugyanakkor, hogy egyre jelentősebb hátrány a képzett munkaerőhöz való egyre nehezebb hozzáférés. Különösen kritikus ez az építőiparban, illetve a feldolgozóiparban (pl. járműgyártás). E helyzet megoldásában a képzés erősítése és a képzett munkaerő elvándorlásának megállítása lehet a kulcs. A beruházások hosszú távú megtartásában kedvezőnek tekinthető, hogy a hazánkban beruházó cégek viszonylag elégedettek a helyi beszállítók minőségével, elérhetőségével, a felsőoktatás minőségével. Vagyis e tényezőkre építve lehet tovább haladni azon az úton, melynek célja, hogy a külföldi vállalatok egyre jobban integrálódjanak a magyar gazdaságba, annak szerves részévé váljanak. Ez a folyamat megítélésem szerint a magyar gazdaságfejlesztés kulcskérdése, melynek sikeres véghezvitele eredményesen lenne képes oldani a jelenleg fennálló gazdasági dualitást is. Vagyis e külföldi befektetések megtartása, illetve tevékenységük további gyarapítása a külföldi és a hazai vállalkozói kör számára egyaránt érdek, mivel a sikeres külföldi szektor egyben lehetőséget teremthet a magyar vállalati kör (a nagy és a kisebb vállalatok) számára is. A két szektor szerves kapcsolatrendszere nemcsak piacot teremthet a magyar cégek számára, de hozzájárulhat a technológiai, termelékenységi különbségek mérséklődéséhez is. Ehhez azonban elengedhetetlen a megfelelő kormányzati politika, mely speciális programot tud kidolgozni a nagy-, illetve a kis- és középvállalati kör befektetéseinek elősegítésére, valamint képes a jogbiztonságban megrendült bizalmat is helyreállítani.

Jegyzetek

- 1 Az UNCTAD definíciója szerint „A külföldi működőtőke-befektetés olyan beruházás, amelynek révén egy adott gazdaságban rezidens gazdasági szereplő (külföldi befektető vagy anyavállalat) tartós érdekeltséget és ellenőrzést szerez egy, a befektetőtől eltérő országban, rezidens vállalatban. Az FDI magában foglalja, hogy a befektető jelentős befolyást gyakorol a vállalat vezetésére. A beruházások tartalmazzák a két egység között lebonyolódó kezdeti tranzakciókat, valamint minden további, az anya- és leányvállalat, valamint a külföldi leányvállalatok közötti ügyletet.” (UNCTAD 2004, 345.)
- 2 Vertikális beruházásról akkor beszélünk, amikor a vállalat részekre bontja a termelési láncot, és annak egyes elemeit a legalacsonyabb költségszinttel jellemezhető területre helyezi. Horizontális beruházáson ugyanakkor a termelési folyamatnak több térségre való kiterjesztését értjük.

Irodalom

- AHK (2015): *Konjunkturumfrage Mitteleuropa 2015*. Deutsche Auslandhandelskammer, Budapest http://ahkungarn.hu/fileadmin/ahk_ungarn/Dokumente/Bereich_CC/Publikationen/Konjunktur/2015/AHK-Konjunkturumfrage_MOE_2015_final.pdf (Letöltés: 2016. február 9.)
- Antalóczy K. (1998): A multinacionális cégek szerepe a világgazdaságban, Kelet-Közép-Európában és Magyarországon. *Korunk*, 3., 9–22.
- Antalóczy K. (2012): Beágyazódás a globális értékláncokba – két évtized külkereskedelmi folyamatai Magyarországon. *Külgazdaság*, 11–12., 29–61.
- Antalóczy K., Sass M. (2003): Befektetésösztönzés és Magyarország csatlakozása az Európai Unióhoz. *Külgazdaság*, 4., 4–29.
- Barta Gy. (2001): A nagyvállalatok szervezeti-tulajdoni-térbeli változásai. *Tér és Társadalom*, 1., 39–64.
- Bormann, Ch., Jungennickel, R., Keller, D. (2004): Strukturwandel und Dynamik deutscher Direktinvestitionen. *HWWA-Forum Wirtschaftsdienst*, 10., 658–664.
- Brutscher, P., Raschen, M., Schwartz, M., Zimmermann, V. (2012): *Internationalisierung im deutschen Mittelstand – Step by step zum global Player*. KfW Bankengruppe, Frankfurt am Main (KfW Economic Research. Studien und Materialien)
- Buch, K., Kleinert, J., Toubal, F. (2003): Determinants of German FDI: New evidence from micro-data. *Discussion paper 09/03*. Economic Research Centre of the Deutsche Bundesbank, Frankfurt am Main
- Bundesfinanzministerium (2014): *Deutsche Direktinvestitionen im Ausland*. <http://www.bundesfinanzministerium.de/Content/DE/Monatsberichte/2014/09/Inhalte/Kapitel-3-Analysen/3-2-deutsche-direktinvestitionen-im-ausland.html> (Letöltés: 2016. február 21.)
- Deutsche Bundesbank (1987): *Die Kapitalverflechtung mit dem Ausland nach Ländern und Wirtschaftszweigen 1979 bis 1985*. Beilage zu Statistische Beihefte zu den Monatsberichten der Deutschen Bundesbank, Reihe 3, Zahlungsbilanzstatistik, 3., März, Frankfurt am Main
- Deutsche Bundesbank (1992): *Die Kapitalverflechtung mit dem Ausland nach Ländern und Wirtschaftszweigen 1984 bis 1990*. Beilage zu Statistische Beihefte zu den Monatsberichten der Deutschen Bundesbank, Reihe 3, Zahlungsbilanzstatistik, 4., April, Frankfurt am Main
- Deutsche Bundesbank (1993): *Kapitalverflechtung mit dem Ausland*. Beilage zur Zahlungsbilanzstatistik, Deutsche Bundesbank, Frankfurt am Main
- Deutsche Bundesbank (1995): *Die Entwicklung der Kapitalverflechtung der Unternehmen mit dem Ausland von Ende 1991 bis Ende 1993*. Deutsche Bundesbank, Monatsbericht, Mai, Frankfurt am Main
- Deutsche Bundesbank (1996): *Kapitalverflechtung mit dem Ausland*. Deutsche Bundesbank, Statistische Sonderveröffentlichung, 10., Mai, Frankfurt am Main
- Deutsche Bundesbank (1997a): *Die Entwicklung der Kapitalverflechtung der Unternehmen mit dem Ausland von Ende 1993 bis Ende 1995*. Deutsche Bundesbank, Monatsbericht, Mai, Frankfurt am Main
- Deutsche Bundesbank (1997b): *Entwicklung und Bestimmungsgründe grenzüberschreitender Direktinvestitionen*. Deutsche Bundesbank Monatsbericht, August, Frankfurt am Main
- Deutsche Bundesbank (1998): *Kapitalverflechtung mit dem Ausland*. Deutsche Bundesbank, Statistische Sonderveröffentlichung, 10., Mai, Frankfurt am Main
- Deutsche Bundesbank (1999): *Die Entwicklung der Kapitalverflechtung der Unternehmen mit dem Ausland von Ende 1995 bis Ende 1997*. Deutsche Bundesbank, Monatsbericht, Juni, Frankfurt am Main
- Deutsche Bundesbank (2000): *Kapitalverflechtung mit dem Ausland*. Deutsche Bundesbank, Statistische Sonderveröffentlichung, 10., Mai, Frankfurt am Main
- Deutsche Bundesbank (2002): *Kapitalverflechtung mit dem Ausland*. Deutsche Bundesbank, Statistische Sonderveröffentlichung, 10., Mai, Frankfurt am Main
- Deutsche Bundesbank (2003): *Die Entwicklung der Kapitalverflechtung der Unternehmen mit dem Ausland von Ende 1998 bis Ende 2001*. Deutsche Bundesbank, Monatsbericht, Juni, Frankfurt am Main
- Deutsche Bundesbank (2004): *Kapitalverflechtung mit dem Ausland*. Deutsche Bundesbank, Statistische Sonderveröffentlichung, 10., Mai, Frankfurt am Main
- Deutsche Bundesbank (2011): *Bestandshebung über Direktinvestitionen*. Deutsche Bundesbank, Statistische Sonderveröffentlichung, 10., April, Frankfurt am Main

- Deutsche Bundesbank (2015): *Bestandserhebung über Direktinvestitionen*. Deutsche Bundesbank, Statistische Sonderveröffentlichung, 10., April, Frankfurt am Main
- Dicken, P. (2011): *Global shift. Mapping the changing contours of the world economy*. The Guilford Press, London, New York
- DIHK (2005): *Investitionen im Ausland. Ergebnisse einer DIHK-Umfrage. Deutscher Industrie und Handelskammertag*, Berlin www.dihk.de/inhalt/download/auslandsinvestitionen_2005.pdf (Letöltés: 2012. október 20.)
- DIHK (2016): *Atempause in China – Europa füllt die Lücke. Auslandsinvestitionen in der Industrie Frühjahr*. <http://www.dihk.de/branchen/industrie/auslandsinvestitionen/auslandsinvestitionen> (Letöltés: 2016. február 22.)
- DUIHK (2011): *Konjunkturbericht Ungarn 2011*. Német–Magyar Ipari és Kereskedelmi Kamara, Budapest
- DUIHK (2015): *Konjunkturbericht 2015*. Német–Magyar Ipari és Kereskedelmi Kamara, Budapest
- Dunning, J. H. (1996): The geographical sources of the competitiveness of firms: some results of a new survey. *Transnational Corporations*, 3., 1–29.
- Hamar J. (2001): A külföldi és a hazai tőkével működő vállalatok szerepe a magyar iparban. *Külgazdaság*, április, 4–33.
- Hecht, V., Hohmeyer, K., Litzel, N., Moritz, M., Müller, J. A., Phan thi Hong, V., Schaffler, J. (2013): Motive, Strukturen und Auswirkungen deutscher Direktinvestitionen in Tschechien. *IAB-Forschungsbericht*. 1/2013. <http://www.iab.de/185/section.aspx/Publikation/k130205301> (Letöltés: 2016. március 21.)
- Jost, T., Nunnenkamp, P. (2002): Bestimmungsgründe deutscher Direktinvestitionen in Entwicklungs- und Reformländern – Hat sich wirklich etwas verändert? *Kieler Arbeitspapiere*, 1124. Institut für Weltwirtschaft, Kiel, 1–74.
- Jost, T., Nunnenkamp, P. (2003): Deutsche Direktinvestitionen in Entwicklungs- und Reformländern: Haben sich die Motive gewandelt?. *Die Weltwirtschaft*, 1., 107–129.
- Juhász K. (2006): *A német nagyvállalatok tevékenységének térbeli szerveződése*. Doktori értekezés. ELTE TTK Regionális Földrajzi Tanszék, Budapest
- Krugman, P., Obstfeld, M. (2003): Nemzetközi tényezőmozgások. In: *Nemzetközi gazdaságtan. Elmélet és gazdaságpolitika*. Panem, Budapest, 179–209.
- Kukely Gy. (2008): *A külföldi működőtőke beruházások hatása az ipar területi folyamataira Magyarországon, különös tekintettel a delokalizációra*. Doktori értekezés. ELTE TTK Társadalom és Gazdaságföldrajzi Tanszék, MTA RKK
- Lieb, T., Yalcin, E. (2015) Länderrisiken und ausländische Direktinvestitionen. *ifo Schnelldienst*, 68 (11). ifo Institut, München, 22–32.
- MNB (é.n.): *Közvetlentőke-befektetések Magyarországon állományok ország- és ágazati bontása millió euróban (SCV-k nélkül)*. <http://www.mnb.hu/statisztika/statisztikai-adatok-informaciok/adatok-idosorok/viii-fizetesi-merleg-kozvetlen-tokebefektetesek-kulfolddel-szembeni-allomanyok/kozvetlentoke-befektetesek/bpm6-modszertan-szerinti-adatok> (Letöltés: 2016. március 22.)
- Szanyi M. (2004): *Külföldi tőke és ágazati versenyképesség*. Nemzeti Fejlesztési Hivatal, Integrációs és Fejlesztési Munkacsoport. Versenyképesség Munkacsoport. http://www.nfh.gov.hu/doc/doku/IFM_tanulmanyok/IFM%202004/Szanyim2.pdf (Letöltés: 2016. március 22.)
- Tholen, J., Hemmer, E. (2004): Die Auswirkungen von Direktinvestitionen deutscher Unternehmen in Mittel-Osteuropa – Größenordnung, Motive, Strategien, Arbeitsplätze. *IAW und Universität Bremen, Bremen 2004 August*. <http://www.iaw.uni-bremen.de/~jtholen/tagungen/51004AuswirkungDirektinvestitionen.pdf> (Letöltés: 2006. április 15.)
- Toubal, F. (2003): *The location of German multinationals in Eastern European countries*. <http://www.economics.uni-kiel.de> (Letöltés: 2005. május 16.)
- UNCTAD (1998): *World Investment Report 1998. Trends and determinants*. United Nations, New York, Geneva
- UNCTAD (2004): *World Investment Report. FDI Policies for development: National and international perspectives*. United Nations, New York, Geneva
- UNCTAD (2015) *World Investment Report. Reforming international investment governance*, United Nations, New York, Geneva
- Vápár, J. (2013) A német működőtőke-befektetések Magyarországon. *Tér és Társadalom*, 1., 129–144.

- World Bank Group (2014): *Doing business 2015. Going beyond efficiency*. <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/20483/DB15-Full-Report.pdf?sequence=1> (Letöltés: 2016. március 23.)
- World Economic Forum (2016): *Global competitiveness report 2015-2016*. http://www3.weforum.org/docs/gcr/2015-2016/Global_Competitiveness_Report_2015-2016.pdf (Letöltés: 2016. február 21.)

TÉR ÉS TÁRSADALOM | *SPACE AND SOCIETY*